

EDITA BUDRYTĖ

Vilniaus pedagoginis universitetas

NIETZSCHE IR DERRIDA APIE DOVANOJIMĄ Nietzsche and Derrida on Giving

SUMMARY

This paper analyses two approaches of giving in Derrida's book *Given Time*: one of them is logical, semantic, the other ontological. To consider a question of the gift from a logical, semantic aspect is to encounter the aporia of the gift. In common language and logic a gift means that someone gives something to somebody else. Derrida's aporia of the gift is that the conditions of the possibility of the gift are the conditions of its impossibility. That is to say, once the gift is recognized as a gift, it is *no longer* a gift, it becomes an obligation that demands reciprocity. The ontological approach is that Derrida concludes that the structure of the gift, like the structure of Being and of time, is not a thing, it is nothing. It has the structure of an event, an event of forgetting. Derrida, as well as Nietzsche, seeks to depart from "the metaphysics of the gift" that has treated the gift and the debt together, as a system. This metaphysics of the gift can be seen in the anthropological view of Marcel Mauss's works.

Nietzsche's account of the gift-giving virtue closely resembles Derrida's transgressive interrupting of the economic logic of the gift. Nietzsche sees the gift as both valuable and dangerous, because the gift is a sign of power. Nietzsche describes gift-giving as a duty and a privilege of nobles, such a duty arises from the Will to Power. Nietzsche's Zarathustra interrupts the circle of economic exchange by treating the giving as prodigal expenditure like sunshine.

Friedricho Nietzsche's kūrinysje *Štai taip Zarathustra kalbėjo* dovanojimo sąvoka vaidina ypatingą vaidmenį, kadangi ji glaudžiai susijusi su galios va-
lios sąvoka. Skyriuje „Apie dovanojan-

čią dorybę“ Zarathustra paskelbia dovanojimą didžiausia dorybe. Jacques'o Derrida tekstuose tiesiogiai ar netiesiogiai susiduriame su dovanos ir dovanojimo aporija, ši tema yra pagrindinė

RAKTAŽODŽIAI. Derrida, aporija, dovana, mainai, įvykis, negalimybė, galia, dekonstrukcija.
KEY WORDS. Derrida, aporia, gift, exchange, event, impossibility, power, deconstruction.

knygoje *Duoti laiką* (*Donner le temps*). Šiame straipsnyje bus siekiama išryškinti Derrida dovanojimo sampratos ypatybes bei ieškoma sąlyčio taškų tarp Nietzsche's ir Derrida požiūrių į dovanojimą kaip ištrūkimą iš ekonominio mainų rato. Derrida dekonstrukcijoje galime išvelgti du lygmenis: loginį–semantinį ir ontologinį. Pažvelkime į loginį–semantinį dovanos analizės lygmenį. Derrida pateikia savąją dovanos aporiją: dovana – neišmanoma, nes tam, kad dovana būtų dovana, ji neturi būti įtraukta į mainų ratą. Kai tik dovana pasirodo kaip dovana, kai ji atpažįstama kaip dovana, ima veikti mainų mechanizmas – davėjas suvokia savo dosnumą ir jaučiasi vertas atlygio, o gavėjas suvokia, kad iš jo tikimasi dėkingumo, todėl jaučiasi išsiskolinęs. Taigi nuo pat pasirodymo momento dovanos galimybės sąlygos tampa jos negalimybės sąlygomis ir dovana pati save anuliuoja. Be to, pagal išankstinį dovanos supratimą mūsų įprastinėje kalboje ir logikoje, kad būtų dovana, dovanos įvykis, kažkas turi kažką duoti kažkam kitam, kitaip dovanojimas praranda prasmę. Turime nepamiršti, kad dovanos analizės Derrida nepriboja šiuo loginiu aspektu. Derrida pažymi, kad antropologai (Derrida ypač domina Marcelio Mausso darbai), tirdami, kaip įvairiose kultūrose funkcionuoja dovana, netraktuoja kaip problemos skirtumo tarp „dovana egzistuoja“ ir „tai yra dovana“ (Derrida, 1992, 26). Derrida įtraukia ontologinį lygmenį, todėl kyla klausimas ne tik dėl to, ką mes vadiname dovana ir ar ji galima, bet ir ar ji egzistuoja. Šis klausimas veda mus

tolyn nuo objektinio mąstymo, t. y. Derrida neklausia, ar egzistuoja dovana kaip objektas. Jis išbando galimybę mąstyti apie dovaną heidegeriškai. Jei kalbame apie dovanojimą, neturėtume kalbėti apie du subjektus, kurie keičiasi objektais, daiktais ar simboliais. Dovanos klausimas iškyla dar iki bet kokio santykio su subjektu, iki bet kokio sąmoningo ar nesąmoningo santykio su subjektu „aš“ – taip pat kaip Martino Heidegerio Būties mąstyme, atsisakant Būtį apibrėžti per būtybę, subjektą ar objektą (Derrida, 1992, 24). Mąstydami apie dovanos negalimybę (*impossibility*), atsiduriame panašiam kelyje, kaip ir mąstydami apie laiką ar būtį. Jau šv. Augustinas iškelia laiko egzistavimo klausimą ir bando užfiksuoti tą momentą, kai galėtume pasakyti, kad laikas „yra“, tą „dabar“, kuriame laikas „yra“. Šv. Augustinas padaro išvadą, kad laiko nėra, jei ieškome jo egzistavimo už subjekto ribų, o Derrida, priešingai, nurodo, kad būtent subjektas sustabdo dovanos kaip dovanos egzistavimą: „... subjektas kaip toks niekada neduoda ar negauna dovanos“ (Derrida, 1992, 24). Dovanos įvykis neturi savojo „dabar“, jis neturėtų būti mąstomas siejant jį su istoriniu–linijiniu ar antistoriniu–cikliniu laiku. Dovanos niekada nepatirsime, su ja nesusidursime „dabarties“ reiškinių srityje. Dovanos sąlyga – antlaikiškas laikiškumas (*atemporal temporality*), nes ten, kur yra laiko, judančio ratu, samprata, dovana neišmanoma. Neišmanoma, nes laiko „įlaikinimas“ tuoj pat įsuka ir mainų ratą, kuriame cirkuliuoja ne tik daiktai, bet ir vertybės ar simboliai, taip pat ir pati

intencija dovanoti. Intencija dovanoti įtraukia dovaną į simbolinę aukojimo ar ekonominę struktūrą ir priverčia dovaną pasirodyti kaip dovaną, kas ir nulemia jos destrukciją. Dovana galima tik cirkuliacijos (tuo pačiu ir laiko rato) pertraukimo momentu. Kaip patikslintų Derrida, ši sąlyga *susijusi* su laiku, bet *nepriklauso* jam. Šia prasme niekas niekada neturės „dovanos laiko“ (Derrida, 1992, 9). Todėl Derrida kalba apie užmiršimą, absoliutų užmiršimą, kuris ir yra dovanos egzistavimo sąlyga (kaip ir dovana – užmiršimo sąlyga) (Derrida, 1992, 18). Svarbu tai, kad užmiršimas nėra nei psichologinė, nei filosofinė, nei psichoanalitinė kategorija (kaip ir Heideggerio Būties užmarštis). Užmiršimas būtinas, kad būtų dovana, o tam, kad ji būtų, turi būti pertrauktas mainų ratas. Užmiršimas sąlygoja tai, kad dovana nepasirodytų kaip dovana.

Johnas Caputo, aptardamas Derrida dalyvavimą „apskrito stalo“ diskusijoje Villanovos universitete (JAV, 1994 m.), pabrėžia, kad problema ne ta, kaip pasirinkti vieną iš dviejų – „dovaną“ ar „ekonomiką“, nes mes (subjektai, veikėjai) visada esame kažkur „tarp“ jų (Caputo, 1997, 145). Derrida skiria „dovaną“ ir „ekonomiką“ – žinojimo, filosofijos, mokslo ir mainų sritį. „Ekonomika“ taip pat žymi apibrėžtos būties, apskaičiavimų ir balanso, nešališkumo ir sveiko proto, racionalių taisyklių ir dėsnių, komercinių sandorių, daiktų, kuriuos dovanojame sritį. Nėra „grynos“ dovanos (prezentacijos prasme), kaip neegzistuoja ir „gryna“ ekonomika, todėl, anot Derrida, turime mokytis dova-

noti ir kartu „suteikti ekonomikai šansą“ (1997, 150–151). Panašiai, kaip esame „tarp“ dovanos ir ekonomikos, esame ir „tarp“ įstatymo ir teisingumo.

Derrida nurodo, kad teisingumas dekonstrukcijoje turi tokią pačią struktūrą kaip ir dovana. Galime tarti, kad teisė ir įstatymai negarantuoja teisingumo, jie *nėra* teisingumas, taip, kaip ir daiktas, kurį dovanojame ar gauname kaip dovaną, *nėra* dovana. Todėl turime apsvaistyti teisingumo galimybes (ar ne-galimybes) sąlygas. Anot Derrida, „dekonstrukcija yra teisingumas“ (1997, 131). Teisingumas, priešingai nei teisė, nėra dekonstruojamas. Teisingumas yra tai, ką sukelia teisės dekonstrukcija. Kita vertus, teisingumas pats duoda impulsą dekonstrukcijai. Kaip pažymi Caputo, dekonstruoti nereikia sugriauti, tai reiškia išklabinėti, atverti tai, kas taisytina, ką reikėtų peržiūrėti ir persvarstyti. Galimybė dekonstruoti – teisės pažangos sąlyga (1997, 130). Todėl dekonstrukciją galime bandyti apibūdinti kaip diskursą apie teisingumą, o tiksliau – teisingumo diskursą. Anot Caputo, tai, ką Derrida vadiną teisingumu ar jo negalimybe, nėra platoniškasis *eidōs*, ar universalus modelis, kurį galima būtų taikyti konkrečioms atvejams. Dekonstrukcijos kontekste teisingumas – tai „vienatinis“, išskirtinis „Abraomo atvejis“, įstatymo išimtis (1997, 135). Tai reiškia, kad teisingumas yra tai, kas verčia mus kiekvieną kartą, darant sprendimą, suvokti situacijos unikalumą, suabejoti universalios taisyklės teisingumu, bet taip pat kvestionuoti ir individualaus sprendimo teisingumą. Dekonstrukcijos etika – „neapsisprendi-

mo“ etika. Nereikėtų to suprasti kaip nesugebėjimo veikti. Galime pritarti Caputo, kad „neapsisprendimo“ antonimas yra ne „ryžtingumas“ (*decisiveness*), bet apskaičiavimas, užprogramavimas, formalizavimas (1997, 137). Galbūt teisingumas neįmanomas taip pat kaip neįmanoma ir dovana? Kiekvieną kartą, teikdami dovana, mokomės dovanoti, ir kiekvieną kartą dovana mums „išsprūsta“, anuliuoja pati save, bet, kaip ir nenustodami dovanoti, neatsisakome šios idėjos, taip ir ieškodami teisingumo, mes bandome vėl veržtis už galimybės ribų trokšdami neįmanomo ir darydami neįmanomus sprendimus.

Kokių sąlyčio taškų galėtume rasti tarp Nietzsche's ir Derrida? Nietzsche dovanojimą taip pat griežtai skiria nuo mainų, pasitelkdamas auksinės saulės simbolį – saulė visada siunčia savo spindulius, nieko negaudama mainais. Štai kodėl Zaratustra teigia, kad dovanojanti dorybė – „nenaudinga niekam“ (Nyčė, 1991, 81) Nietzsche'i dovanojimas – reikmė: „Ar ne davėjas turi padėkoti, kad imantysis ėmė? Ar dovanojimas nėra reikmė? Ir ar ėmimas – pagailos nereiškia?“ (1991, 218). Dovanojimas yra reikmė, nes tai natūrali galios valios išraiška, galios pertekliaus simptomas. O Derrida dovanojimą sieja ne su poreikiu, o su troškimu, dovanos troškimas – troškimas perkirsti galimybės ribas, troškimas neįmanomo: „...nors dovana yra kitas negalimybės vardas, mes vis tiek mąstome apie ją, įvardijame ją, trokštame jos“ (Derrida, 1992, 29). Negalimybė nereiškia paprasto loginio prieštaravimo (kaip *x* ir *ne-x*).

Negalimybė – tai įtampa, paralyžius, aporija, bandymas eiti ten, kur negali eiti. Negalimybės patirtis – tai ne-kelio aporijos patirtis, troškimas veikti, kai kelias užblokuotas, būtinybė veikti paralyžiaus metu, reikmė veržtis, kai priešais – paraližuojančios ribos. Anot Derrida, „dovana, jei tokia yra, visada bus *be* ribos“ (Derrida, 1992, 91). Šiuo atveju „be“ nereiškia nei negatyvumo, nei transgresijos. Dovanos atveju nėra proto nubrėžiamos ribos, ribos dalijasi, dauginasi, tęsiasi. Kaip teigia Derrida, „dovana, jei tokia yra, turi peržengti ribą..., bet taip pat ji turi suspenduoti savo santykį su riba ir netgi savo transgresinį santykį su brėžiama linija ar ribos savybe“ (Derrida, 1992, 91).

Panašią mąstymo įtampą randame Soreno Kierkegaard'o *Baimėje ir drebjime*. Troškimas suprasti Abraomą – tai bandymas eiti be kelio, siekti neįmanomo, tai negalimybės troškimas arba, kaip galėtų pasakyti Derrida, „ekonominio proto beprotybė“. Derrida interpretacijoje Abraomas, aukodamas savo sūnų Dievui, suteikia jam „mirties dovana“ (*donner la mort*). *Donner* iš prancūzų kalbos galime versti „duoti“, „dovanoti“, *se donner la mort* – „paskirti save mirčiai“, „nusižudyti“. Pats Derrida šį posakį aiškina taip: tai reiškia mirtį, suvokiant atsakomybę už savo paties mirtį, savižudybę, bet taip pat paaukojimą savęs vardan kito, mirtį dėl kito dovanojant kažkam gyvenimą kažkieno mirties dėka (Derrida, 1995, 10). Abraomas, išgirdęs Dievo paliepimą, ryžtasi paaukoti savo sūnų, todėl tai „dviguba mirties dovana“ – jis paskiria savo sūnų mirčiai, o savo sū-

naus mirtį dovanoja Dievui, prisiimdamas absoliučią atsakomybę Kitam. Šis Abraomo sprendimas – paradoksas, kuris negali būti suprastas kalba ar protu. Kaip ir dovana, „mirties dovana“, jis ne-reprezentuojamas, tai akimirka, kuri negali būti suvokta laike. Kaip ir dovanos aporija, Abraomo paradoksas reikalauja „belaikio laiko“ (*atemporal temporality*), kurio neįmanoma nei užfiksuoti, sulai-kyti, nei suvokti (Derrida, 1995, 65).

Kaip priimti dovana nesugriaunant jos kaip dovanos? Nietzsche's Zaratustra, susitikęs savanorių elgetą, tikina, kad sunkiau iš tikrųjų duoti, nei iš tikrųjų imti, nes „dabar geradarystė ir dovanė-lės mažos menkuosius piktina be galo“ (1991, 258). Naujas aspektas, griauan-tis dovana, – gavėjas priima dovana ne su dėkingumu, o su nepasitenkinimu. Gary Shapiro pažymi, kad mintį apie dovanojimo riziką Nietzsche galėjo per-imti iš Ralpho Waldo Emersono esė *Dovanos* (1844 m.) (Shapiro, 1997, 276). Emersonas rašo: „Didelė laimė nesusi-žeidus išsigelbėti nuo to, kuris neišven-gė tos nesėkmės priimti tavo patarnavi-mą“ (Emerson, 1997, 27). Emersonas, kaip ir Nietzsche, dovana sieja su galios santykiais: davėjas pririša prie savęs ga-vėją. Iš to, kas priima dovana, tikimasi dėkingumo, jis jaučiasi išipareigojęs, pa-kliuvęs į skolininko poziciją, praradęs savo nepriklausomybę. Emersono esė galime išvelgti ir daugiau motyvų, ar-timų Nietzsche'io. „Mes ne visiškai atlei-džiame davėjui“, „ranka, kuri maitina, atsiduria pavojuje – jai gali įkasti“, bu-distinis posakis „nepataikaukite savo geradariams“, kurį *Linksmajame moksle*

cituoja ir Nietzsche, – visi šie aforizmai turi bendrą motyvą. Tai prievartos, sly-pinčios dovanojimo akte, motyvas. Maussas, antropologo žvilgsniu tyrinė-damas dovanos reikšmę archajinėse vi-suomenėse, nurodo, kad objektas, gau-tas kaip dovana, davėją ir gavėją susie-ja magiškais, religiniais, moraliniais ir juridiniais saitais. Dovana suteikia davė-jui galios prieš priėmusį dovana (Mauss, 1997, 29–30). Žodis „gift“ seno-vės germanų kalbose reiškė ir „dova-na“, ir „nuodus“ – Derrida pasinaudo-ja šiuo etimologiniu aspektu, perimtu iš Mausso ir dažnai sutelkia dėmesį į do-vana kaip *pharmakon*. Dovanojimas pa-prastai vertinamas kaip gėris, vis dėlto egzistuoja ir apvertimo galimybė: tai, kas gera, gali būti ir bloga, nuodinga, – nuo to momento, kai dovana įtraukia kitą į skolą (Derrida, 1992, 12). Ir Emersonas, ir Nietzsche išvelgė dovanojimo riziką, kuri kyla dėl gavėjo nemokėjimo priimti dovanos, kai dovana sukelia ga-vėjo nepasitenkinimą. Nietzsche taip pat mini užmarštį, kuri neleidžia įsisuk-ti kerštingumo ratui. Kaip jau minėjo-me, Derrida užmarštis kaip dovanos są-lyga nėra psichologinė kategorija, „už-miršti“ šiuo atveju galbūt galėtume pa-keisti žodžiu „nesulaikyti“ ar „neišsau-goti“, turint galvoje ne kokį nors objek-tą ar dovanojimo aktą, o patį dovanos fenomenalumą. Anot Derrida, būtent nuo dovanos paėmimo ir priėmimo mo-mento prasideda šis dovanos fenomena-lumo išsaugojimas, kuris panaikina do-vana (Derrida, 1992, 14).

Emersono esė kelia ir Derrida nag-rinėjama klausimą dėl dovanos galimy-

bės-negalimybės: „...kaip tu gali man duoti šį indą aliejaus ar butelį vyno, jei visas tavo aliejus ar vynas yra mano...?“ (Emerson, 1997, 26–27). Toks klausimo formulavimas rodo, kad Emersonui, kaip ir Nietzsche’i ar Derrida, dovana nėra mainų objektas, o dovanojimo aktas nėra vienkartinis veiksmas, turintis pradžią ir pabaigą. Dovanojimas neturi ribų. Emersonas nurodo, kad tarp žmogaus ir dovanos neįmanomas bendramatiškumas. Ką galima duoti didžiadvasiškam žmogui, kad neliktum skolingas už jo širdies kilnumą? Nietzsche rašė apie kilmingųjų *pareigą* dovanoti, vadinasi, dovanojimas yra galios forma ne tik dėl pasikėsinimo į gavėjo nepriklausomybę, bet ir dėl to, kad tik kilmingasis (galima paralelė su Emersonu – „didžiadvasis“) iš tikrųjų *gali* dovanoti.

Nietzsche’s ir Derrida žvilgsnis į dovanojimą kaip ištrūkimą iš ekonominio mainų rato atsispindi Emmanuelio Levino filosofijoje kaip asimetriškas santykis su Kitu. Levinas, kalbėdamas apie atsakomybės asimetriją, nurodo, kad aš visada turiu viena atsakomybę daugiau, atsakomybę už Kito atsakomybę veda mane ne į socialinį santykį (aš esu su kitu), o į etinį – aš esu dėl Kito. Taigi aš esu dovana Kitam. Aš dovanuju savo gyvenimą, aš dovanuju savo mirtį (Derrida – *donner la mort*). Tai mano atsakas į Kito kreipimąsi. Tas atsakas turi būti toks absoliutus, kokį Dievui pateikė Abraomas: „Štai aš!“ Vadinasi, visada bus tam tikras nebendramatiškumas, kurį nurodo ir Emersonas – ką aš bedovanočiau, kiek gero bepadaryčiau kitam, niekada negalėsiu jaustis padaręs pakanka-

mai. Pagal Emersoną, jei dovana yra dalis manęs, tai viskas, kas mano, yra jo (kito), bet šis santykis – simetriškas, nes numatomas ir kito atsakas: viskas, kas jo, yra mano (Emerson, 1997, 26). Levino svarstomas santykis yra asimetriškas, nes Kito atsako-atsakomybės nereikalaujama, nesitikima ir nelaukiama: „Ego, įtrauktas į atsakomybę, esu aš ir niekas kitas, aš, su kuo norėtų susijungti gimininga siela, iš kurio būtų pareikalauta pavadavimo ir pasiaukojimo. Bet sakyti, kad Kitas turėtų pasiaukoti, būtų žmogiškojo aukojimosi propagavimas“ (Levinas, 1998, 126).

Derrida dekonstruoja leviniškąją atsakomybės etiką, iškeldamas *ne-atsaką* kaip *pareigą* (pareiga „neprivaleti“). Pareigos sąvoka kantiškąja prasme – ji reikštų paklusimą universalizuojamai taisyklei ar dėsniai – iškrenta iš postmodernistinio etinio leksikono. Nebent bandytume kalbėti apie *pareigą* kaip dovanojimą, kai nėra mainų rato, nėra dėkingumo ir atlygio, tik „grynas“ davimas, kai, anot Nietzsche’s, turėtume padėkoti imančiajam už tai, kad sutinka paimti. Vis dėlto tikroji dovana, jei tokia yra, kad galėtume atskirti ją nuo mainų, turi būti be išpareigojimo. Ar apskritai galimas koks nors „turi būti“ be būtinybės ir prievartos? Dovanos aporija, perkelta į moralės diskursą, tampa etikos aporija. Kaip teigia Audronė Žukauskaitė, „etikos ir prievartos aporija suspenduoja etinį sprendimą: realizuota etikos galimybė virsta etikos priešingybe“ (Žukauskaitė, 2001, 53). Etinis išpareigojimas Kitam, kaip ir dovanojimas, gali lengvai virsti prievarta

Kito atžvilgiu, o tada anuliuojasi etinė intencija. Etinė intencija, kaip ir dovana, panaikinama vos tik atpažįstama kaip etinė intencija. Zygmunto Baumano žo-

džiais, postmodernistinėje etikoje moralu tai, kas lieka „etikai atlikus savo darbą“, t. y. postmodernistinę etinę poziciją galima įvardinti kaip moralę be etikos.

Literatūra

1. Caputo, J. D. *Deconstruction in a Nutshell. A Conversation with Jacques Derrida*. – New York: Fordham University Press, 1997.
2. Derrida, J. *Given Time: I. Counterfeit Money*. – Chicago and London: The University of Chicago Press, 1992.
3. Derrida, J. *The Gift of Death*. – Chicago and London: The University of Chicago Press, 1995.
4. Emerson, R. W. Gifts in *The Logic of the Gift. Toward an Ethic of Generosity*, ed. Alan D. Schrift. – New York, London: Routledge, 1997.
5. Levinas, E. *Otherwise Than Being or Beyond Essence*. – Pittsburgh, Pennsylvania: Duquesne University Press, 1998.
6. Mauss, M. Gift, Gift in *The Logic of the Gift. Toward an Ethic of Generosity*, ed. Alan D. Schrift. – New York, London: Routledge, 1997.
7. Nyčė, F. Štai taip Zaratustra kalbėjo, in *Rinktiniai raštai*. – Vilnius, Mintis, 1991.
8. Shapiro, G. The Metaphysics of Presents: Nietzsche's Gift, the Debt to Emerson, Heidegger's Values, in *The Logic of the Gift. Toward an Ethic of Generosity*, ed. Alan D. Schrift. – New York, London: Routledge, 1997.
9. Žukauskaitė, A. *Anapus signifikanto principo*. – Vilnius, Aidai, 2001.

Giedrius Kazimierėnas. *Mindaugo Karūnavimas, Lietuvos krikštas*. 2006. Drobė, aliejus, auksas, sidabras, 250 × 300. Fragmentas. Rimanto Dichavičiaus ir Aleksandro Sidorenkos nuotraukos